

Πρόλογος

«Η αντίδραση είναι πάντοτε αντίθετη και ίση με τη δράση, δηλαδή οι δράσεις των δύο σωμάτων του ενός επί του άλλου είναι αμοιβαίως ίσες και αντίθετης κατεύθυνσης. Ό,τι πιέζει ή έλκει, εξίσου πιέζεται ή έλκεται». Αυτός είναι ο τρίτος νόμος του Νεύτωνα στα *Principia*, που δεν άργησε να γοητεύσει τους εκτός φυσικών επιστημών, όπως ο Ζαν Σταρομπινσκι έδειξε στην εξονυχιστική του γενεαλογία του ζεύγους δράση/αντίδραση (*Action et Réaction: Vie et aventures d'un couple*, 1999). Ο Μοντεσκιέ και ο Τζον Άνταμς, λόγου χάριν, επικαλέστηκαν τη νευτώνεια μηχανική στα συστήματά τους, την οποία παρεμπιπτόντως παρερμήνευσαν, αλλά αυτό είναι ήσσονος σημασίας.

Αντίδραση σε τι; Ποιος δρα, και ποιος αντιδρά; Το δίπολο προοδευτικός/συντηρητικός αντιστοιχεί στο ζεύγος δράση/αντίδραση, το προοδευτικός/αντιδραστικός ή αμφότερα; Ο Διαφωτισμός ταυτίστηκε με την ιδέα της προόδου – την πορεία προς τα εμπρός της Ιστορίας, και τη συνεχή βελτίωση της ανθρώπινης συνθήκης. Αν, λοιπόν, ο προοδευτικός «ωθεί» τα πράγματα προς τα εμπρός, ο αντιδραστικός τα «ωθεί» προς τα πίσω. Ο πρώτος έχει θετικό πρόσημο, ο δεύτερος αρνητικό. Υπ' αυτή την έννοια, ο πρώτος σημαντικός αντιδραστικός είναι ο Ζοζέφ ντε Μεστρ, ο οποίος αγωνίστηκε για την

επιστροφή στο Παλαιό Καθεστώς, στο σύστημα εξουσίας της μοναρχίας, αριστοκρατών και Εκκλησίας.

Κεντρικό θέμα του *Ναυαγισμένου Νου*, η αντίδραση χρησιμοποιείται με το ίδιο νόημα από τον Μαρκ Λίλλα, ο οποίος μάλιστα σπεύδει να ξεκαθαρίσει ότι οι αντιδραστικοί δεν ταυτίζονται με τους συντηρητικούς. Σαφής μεν τοποθέτηση, η οποία ωστόσο δεν εξαλείφει τις εννοιολογικές συγχύσεις. Δεν υπάρχει ένας συντηρητισμός, τα όρια ορισμένων παραλλαγών του με την αντίδραση υπήρξαν ακαθόριστα, και αυτή η ασάφεια συσκοτίστηκε περαιτέρω από τον καταγγελτικό λόγο των αριστερών κινημάτων.

Σύμφωνα με τη δεσπόζουσα άποψη, ο συντηρητισμός δεν είναι ούτε πολιτικό σύστημα ούτε ιδεολογία, αλλά ένας τρόπος αντίληψης της κοινωνικής τάξης, οποίος ευνοεί μια εξελικτική άποψη των κοινωνικών θεσμών και των ηθικών αξιών, αναγνωρίζει την παράδοση ως οργανικό στοιχείο της κοινωνικής τάξης και τάσσεται υπέρ της βαθμιαίας μεταρρύθμισης, αρνούμενος συγχρόνως να θυσιάσει τις καθιερωμένες παραδόσεις και θεσμούς σε λογοκρατικούς σχεδιασμούς τέλειων κοινωνιών.

Κρατώντας τη νευτώνεια αναλογία, θα λέγαμε ότι ο συντηρητικός αντιδρά αμυνόμενος, δεδομένου ότι αντιτίθεται σε μεγάλης κλίμακας αλλαγές, ενώ ο αντιδραστικός επιτιθέμενος: αντίθετα με τον δεύτερο, ο πρώτος δεν επαγγέλλεται την επιστροφή σε προηγούμενη κατάσταση. Αυτό που θεωρεί αρετή ο συντηρητικός, η επαναστατική Αριστερά θα το μετατρέψει σε μειονέκτημα. Στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* η αντίδραση διατηρεί ακόμη την αρχική σημασία της: «Οι μεσαίες τάξεις... πολεμούν την αστική τάξη για να διατηρήσουν την

ύπαρξή τους σαν μεσαίες τάξεις και να σωθούν απ' τον αφανισμό. Δεν είναι λοιπόν επαναστατικές, αλλά συντηρητικές. Κάτι παραπάνω, είναι αντιδραστικές, γιατί ζητούν να στρέψουν προς τα πίσω τον τροχό της ιστορίας». Σύντομα, όμως, η έννοιά της θα διευρυνθεί, περιλαμβάνοντας πλέον όποιο αντιτίθεται στα επαναστατικά κινήματα, και θα αποκτήσει έντονα καταδικαστικό και πολεμικό χαρακτήρα.

Βέβαια, η χρήση αυτή εκφυλίστηκε μετά την άνοδο στην εξουσία κομμουνιστικών κομμάτων και την κατάρρευση των επαναστατικών κινήματων. Μόνο πειστική δεν ήταν η πάγια τακτική στην ΕΣΣΔ να βαπτίζεται αντιδραστικός όποιος τολμούσε να ψελλίσει τις λέξεις πολυκομματισμός και ανθρώπινα δικαιώματα. Η εννοιολογική ζημία, όμως, είχε γίνει. Εξαιτίας της, και προκειμένου να αποστασιοποιηθεί από τις αρνητικές συνδηλώσεις της «αντίδρασης», ο Άλμπερτ Χίρσμαν στην *Αντιδραστική Ρητορική* προειδοποίησε μάλιστα ότι συχνά η Αριστερά χρησιμοποιεί την ίδια αντιδραστική ρητορική με τη Δεξιά. Παρά ταύτα, είναι τουλάχιστον περίεργο να βλέπεις ακόμη και σήμερα συγγραφείς, που δεν επιδιώκουν την ανατροπή του καπιταλισμού, να χρησιμοποιούν ως συνώνυμο του αντιδραστικός είτε το υπερσυντηρητικός είτε απλώς το συντηρητικός.

Οι ίδιοι οι συντηρητικοί, όμως, είχαν πάρει προ πολλού τις αποστάσεις τους από τους αντιδραστικούς. Για τον Σάμιουελ Χάντιγκτον (*Conservatism as an Ideology*, 1957), ο αποτυχημένος συντηρητικός που παραμένει προσκολλημένος στα ιδεώδη του παλιού του ιδεοσυστήματος μετατρέπεται σε αντιδραστικό: επικριτής μιας υπάρχουσας κοινωνίας, είναι ένας ακραίος που επιθυμεί να ξαναδημιουργήσει στο μέλλον ένα ιδεώδες που θεωρεί ότι υπήρξε στο παρελθόν. Καμιά έγκυρη

διάκριση δεν υπάρχει ανάμεσα στην «αλλαγή προς τα πίσω» και την «αλλαγή προς τα εμπρός». Η αλλαγή είναι αλλαγή: κάθε αλλαγή απομακρύνεται από το στάτους κβο. Με το πέρας του χρόνου, η ρετροτοπία του αντιδραστικού σχετίζεται ολοένα και λιγότερο με κάθε πραγματική κοινωνία του παρελθόντος. «Το παρελθόν ωραιοποιείται, και, τελικά, ο αντιδραστικός φθάνει να υποστηρίζει την επιστροφή σε μια εξιδανικευμένη 'Χρυσή Εποχή', η οποία στην πραγματικότητα ουδέποτε υπήρξε. Γίνεται πανομοιότυπος με τους άλλους ακραίους, και κανονικά εμφανίζει όλα τα διακεκριμένα χαρακτηριστικά της ακραίας ψυχολογίας».

Αυτή η πολιτική νοσταλγία αποτελεί τον πυρήνα του βιβλίου του Λίλλα. Ισχυρό πολιτικό κίνητρο, η ίδια νοσταλγία τροφοδότησε την ευρωπαϊκή σκέψη στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα — τη μοναρχική και αντιδιαφωτιστική, εθνικιστική, αντισημιτική και καθολική *Action Française*, και τον «αντιδραστικό μοντερνισμό» στη Γερμανία. Η νοσταλγία είναι ακαταμάχητη, επειδή είναι αδιάψευστη· και είναι αδιάψευστη, επειδή «η ενθύμηση του παρελθόντος δεν είναι αναγκαστικά η ενθύμηση των πραγμάτων όπως ήταν» (Μαρσέλ Προυστ). Ο αντιδραστικός νους είναι ένας ναυαγισμένος νους που θέλει να γυρίσει το ρολόι προς τα πίσω ώστε η κοινωνία να επανέλθει στην προηγούμενη χρυσή εποχή της. Με δύο λόγια, «ο αντιδραστικός είναι ένας υπνοβάτης που περπατάει προς τα πίσω» (Φράνκλιν Ρούσβελτ).

Ο *Ναυαγισμένος Νους*, όπως μας προειδοποιεί ο συγγραφέας, δεν αποτελεί συστηματική διατριβή για την έννοια της αντίδρασης. Τα δοκίμια του βιβλίου, που δημοσιεύτηκαν στο *The New York Review of Books* και ένα στο *The New Republic*,

απευθύνονταν σε μορφωμένο μεν αλλά σχετικά ευρύ αναγνωστικό κοινό, άρα εκ των πραγμάτων είναι ευανάγνωστα, δίχως υποβάθμιση της ποιότητάς τους.

Δύο σύντομες παρατηρήσεις. Πρώτον, *Ο Ναυαγισμένος Νους* ξεκινάει με τρεις στοχαστές του 20ού αιώνα των οποίων το έργο είναι διαποτισμένο με τη σύγχρονη νοσταλγία – τους Φραντς Ροζεντσβάιγκ, Έρικ Βέγκελιν και Λέο Στράους. Αναμφισβήτητα, πρόκειται για σημαντικούς διανοητές, και χρειάστηκε όλη η μαεστρία του συγγραφέα προκειμένου να παρουσιάσει σε λίγες σελίδες τις απόψεις τους που μόνο εύκολες δεν τις λες. Ωστόσο, ανεξαρτήτως της εγγενούς ποιότητας του έργου τους, ο αναγνώστης εύλογα θα αναρωτηθεί ποια υπήρξε η ευρύτερη αποδοχή τους και πόσο επηρέασαν τα πράγματα. Από τούτη την άποψη, η επιρροή του Ροζεντσβάιγκ υπήρξε ελάχιστη, του δε Βέγκελιν ουσιαστικά περιορίστηκε σε έναν σχετικά στενό ακαδημαϊκό κύκλο. Απεναντίκας, ο Στράους (ο μόνος που μεταφράστηκε στα ελληνικά) άσκησε ευρύτερη επιρροή, καταγράφηκε από πολλούς μελετητές ως προφήτης του νεοσυντηρητισμού, οι δε λεγόμενοι στραουσιανοί μαθητές του κατέλαβαν υψηλές κυβερνητικές θέσεις επί του Τζορτζ Μπους Τζούνιορ.

Δεύτερον, όσα αναφέρει για τη μουσουλμανική τρομοκρατία και για δύο σύγχρονους Γάλλους, τον Ερίκ Ζεμούρ και τον Μισέλ Ουελμπέκ, είναι διαφωτιστικά για τις σύγχρονες μορφές της αντίδρασης. Από τη μια, οι τρομοκράτες του Ισλαμικού Κράτους και άλλων οργανώσεων, στη συντριπτική τους πλειονότητα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, θέλουν να επαναφέρουν την κοινωνία στην καθαρότητα του Μωάμεθ και των πρώτων χαλίφηδων. Από την άλλη, ο μεν Ζεμούρ πηγαίνει

ται στα δικαστήρια κατηγορούμενος για ρατσιστικές και αντισημιτικές δηλώσεις, παράγει και αναπαράγει αδιαστάκτως fake news, πουλώντας νοσταλγία για το περασμένο εθνικό μεγαλείο της δήθεν ψυχορραγούσας Γαλλίας· ο δε Ουελμπέκ, κατά τον Λίλλα σημαντικότερος εν ζωή συγγραφέας της Γαλλίας, διατείνεται ότι η μονοδιάστατη επιδίωξη της ελευθερίας από τον Διαφωτισμό μέχρι σήμερα αναπόφευκτα οδηγεί στην υποταγή στους *αυτοανακηρυγμένους* εκπροσώπους του Θεού.

Τέτοιες απόψεις τροφοδοτούν την άκρα Δεξιά, εξτρεμιστική και ριζοσπαστική (radical), και βρίσκονται στον αντίποδα του παραδοσιακού συντηρητισμού. Είναι άγνωστο αν θα αναστραφεί η τάση συρρίκνωσης του συντηρητισμού που ήδη παρατηρείται σε αρκετές χώρες, στις οποίες η ριζοσπαστική Δεξιά δείχνει να κυριεύει τον ζωτικό του χώρο. Δύσκολο να προβλέψει κανείς, επίσης, αν μπορεί να επανέλθει στην παραδοσιακή του μορφή και να ανακτήσει το χαμένο έδαφος· ή αν, προκειμένου να επιβιώσει πολιτικά, θα μετατραπεί σε κάποιο μεταμοντέρνο υβρίδιο. Είναι εξαιτίας αυτής της αβεβαιότητας που έδωσα έμφαση στον συντηρητισμό – μπορεί κανείς να φανταστεί μια χώρα αποτελούμενη μόνον από «προοδευτικούς»; Ασφαλώς, ο αναγνώστης θα βρει πολλά άλλα αξιόλογα σημεία στο όντως ερεθιστικό για τη σκέψη πόνημα του Μαρκ Λίλλα.

Κώστας Π. Αναγνωστόπουλος